

Csányi Vilmos

A kapcsolat

*De nem madárviselkedés-tanról van itt szó,
hanem a madarak és emberek kapcsolatáról. És
a hűséges beszámolóhoz az is hozzátartozik, hogy
elmondjuk: miképpen viselkedtünk mi
magunk, szóban vagy tettel.*

Tandori Dezső–Tandori Ági: Madárnak születni kell

Különös az állatok belső világa. Alig tudunk róla valamit. Amit sejtünk, az is főként a saját magunk megfigyeléséből származik meg a kapcsolatokból. Nekünk és az állatoknak is fontos a lét érzése. Ezen nem feltétlenül valamiféle magasröptű filozófiai elmélkedést értek, van ilyen is, hanem azokat a sokszor automatikus válaszokat, amelyeket a környezet hatásaira adunk. Elkapjuk a fejünket, vagy éppen odatartjuk a simító kéznek. Figyelünk, kitérünk, közeledünk, védekezünk, támadunk, menekülünk. Egy hal, egy madár, egy ember számára ezek életfunkciók, és az ember csak annyiban különbözik a többitől, hogy mindezt bonyolultabban teszi. Az érzésekhez gondolatokat, nyelvi fogalmakat köthet, és eljuthat oda is, hogy már csak a fogalmakon rágódik és közben teljesen elvált az érzésektől. Ettől lenne magasabb rendű? Attól, hogy már nem is figyel, érez, csak beszél róla? Egyre kevésbé vagyok ebben biztos.

Gyerekkoromban mindig állatok vettek körül, a legtöbbször apám hozta őket, ma is látom, ahogyan magához szorít valamit; egy dobozt, egy üveget, ragyog az arca: hoztam valamit neked! Az igazi valamik nekem az állatok voltak, egy egér, egy galamb, egy cica, és apám mindig elmagyarázta, hogy melyikkel mit célszerű tennem. Simogatni vagy békén hagyni és csak nézegetni. Élhető körülményeket kialakítani számukra, etetni, itatni őket. Sokáig voltam egyedüli gyerek, de ha állat érkezett, akkor már ketten voltunk. Ő és én. Összetartoztunk. Ő is figyelt, én is. A kapcsolat gyorsan kialakult. Hogyan kell viselkednem, hogy közeledjen? Mit szeretne és hogyan? Mitől húzódik el? Nekem a kapcsolat volt fontos, a megfigyelés csak eszköz.

Később sokféle hal jött, de ezeket már én vettem, cseréltem, kaptam. Nem lehetett őket simogatni, de kiderült, hogy nagyon jól észlelhető jelzéseket adnak arról, hogyan érzik magukat. Meg lehet találni azt a környezetet, amelyben otthon érzik magukat, élnek, szaporodnak. A halaktól tanultam az etológiát.

Az ember mindig beleképzel „valakit” az állatba. Nem tárgy, mert él, és aki él, az valaki. Mire gondol? Mit érez? Mekkora valaki? A kapcsolat lényege két valaki találkozása. Mindkettő figyel, következtet, kínál és tilt. A kapcsolat ismeret. Ha én így, akkor ő hogyan? De az ő gondolkodása is e körül forog.

Az embernek odahasalnak ők a tenyerébe, oda és nem máshová ezen a világon, együtt van veled kedves olvasó – mindenféle tegezés nélkül! – valaki, mondhatni, Valaki, sőt VALAKI...

Igen, ez pontosan így van. Régebben az ember számára ez természetes volt, és ezt mindennapos tapasztalata újra és újra igazolta. Valakik között szeretünk élni, ezért vesznek körül halak, verebek, cicák, kutyák, gyerekek. Valakik. Megszoktuk, természetes, de néha mégis elképesztő. A tudomány nagyon fegyelmzetté teszi az embert, de erről részletesen majd később, és ha ennek a fegyelemnek aláveti magát (már hogyan vetné, hiszen durva erőszakkal jár, kollégák, folyóiratok, recenzensek), megdöbben, ha a legfegyelmzettébb elmével bírván is kapcsolatokba bonyolódik, és a körülötte lévő állatok számára „valakik” lesznek. Tizenéves lehettem, amikor az utcán a porban találtunk egy élő fecskét, fiatal, riadt madarat. Alig tudott repülni, félt és nagyon-nagyon éhes volt. Már sok akváriumom volt, a mosdóban állandóan csorgott a víz az eledelül szolgáló vízikukacokra, a Tubifexre, és kitaláltam, hogy szállongó rovarok híján ez is kitűnő fecsketáplálék. A fecske imádta a csipesz végén kunkorodó húsdarabokat és nyelte szorgalmasan. Egy óra múlva ismét repült és a vállamon ült, időnként csőrével finoman megérintve az arcom, hogy na, mi lesz már, éhes vagyok. Túrta a simogatást is, soha olyan szelíd állatom nem volt. Szörnyű végét nem mondom el. Most inkább egy távolságtartó, soha meg nem szelídült, de okosan mérlegelő valakiről lesz szó. Röviden elmeséltem már ezt a kutyakönyvemben, de fontos tanulságai ide kíváncsoznak. Még csak Bukfenc volt nálunk, és Budán, a Vár oldalában bóklásztunk Évával hármásban, amikor Bukfenc felfedezett egy vergődő madarat, egy galambot. Csak nézegette, szagolgatta, nem bántotta, szelíd kutya volt. Lehajoltam a madárért és felvettem. Egy vastag kötőtűből készített nyíl furódott a mellébe, a mellcsontja mellett. Nem is vergődött nagyon, lábra se tudott állni, és a sebről látszott, hogy többnapos lehet. Szerencsétlen, szenvedő állat. Első gondolatom az volt, hogy gyorsan meg kéne ölni, hogy túl legyen rajta, de Éva sokkal jobb a kapcsolatok kezdeményezésében, és sírva kérte, hogy vigyük haza és mentsük meg. Vigyük. Fogalmam sincsen, hogy hogyan mentsük, csak a szenvedését nyújtjuk meg. Persze még él, hátha. Otthon kiderült, hogy az az átkozott nyíl 12 centiméter hosszan fúródott a mellébe. Kihúztam. Nem lehetett kellemes, de nem vérzett, régóta ott lehetett. A madár, mint a rongy, alig élt, alig volt izomtónusa. Biztosan szomjas! Pohár víz, és a galamb felélénkült, és bár a kezemben fogtam, behajolt a pohárba és hosszú kortyokban ivott. Valószínűleg a szomjhalál széléről jött vissza, mert legyőzte a félelmeit, ivott, ivott. Elméjét valószínűleg csak és kizárólag a víz foglalkoztatta. Közben kis kalitka került elő a kamrából. „Kali.” Betettem a galambot, aki percekig nem tudott lábra sem állni, de próbálkozott és sikerült neki. Az egyik szárnyát kicsit lógatta, de fél óra múlva megült az egyik rúdon. Evett is valami régebbi magkészletből. Siker! Évi boldog. Én meg azon gondolkodom, hogy mihez fogunk kezdeni egy repülni képtelen, sebesült madárral, akit legfeljebb egy kis ketreben tarthatunk örökös rabságban. De eszik, iszik szorgalmasan, és persze fél tőlem, mert vad madár. Amikor regge-

lente benyúlok a kalitkába és kiveszem, hogy tisztába tegyük, menekülni igyekszik. Ez persze jó jel. Él és élni akar. Amíg egyikünk a kalit tisztogatja, a másik röpgyakorlatokat tart. Valahogyan használni kéne a sérült izmokat, bármennyire fájhat. Van egy használaton kívüli hosszú szobánk, Gáboré, aki Angliában tanul, csak az ünnepekre jön haza, ez a gyakorlótér. De Dodótól, így neveztük el, csak annyi telik, hogy fékezi szárnyaival az esését. És persze menekül, ha vissza akarom tenni a helyére. Napi rítus lesz ebből, hetekig. Javul valamit, nem esik le azonnal, hanem csak 2–3 méter után, de emelkedni nem tud. És nem szelídül, pedig minden reggel szorongatom, simogatom, enni, inni kap. Nem szelídül, nem barátkozik. Végül is, ő tudja. Napközben a konyhában viszonylag zavartalanul ül a rudakon, egykedvűen. Nem ugrál, nem akar kijönni. Elvan. Talán a hatodik hét is elmúlt már, és észrevettem, hogy lassan, nagyon lassan javul a repülése, már nemcsak kitarja a szárnyait, hogy le ne essen, hanem verdes is velük, és már nem a padlón, hanem valamelyik széken landol. Messze még a jótól, de javul. És akkor elkezdődött a kitörési kaland. Egyik reggel, a repülési gyakorlat után, amikor visszatettem, nem foglalta el megszokott helyét az ülőfák valamelyikén, hanem a ketrec alján állva neki-nekiment a ketrec falának. Ki akart jönni. Lakásunk arra alkalmatlan, hogy egy menekülő, vergődő madár számára nagyobb teret adjon. Csak figyelem, mit csinál, egész nap ki akar jönni, estefelé megnyugszik, de másnap újra kezdi. Mit tegyek veled, madár? Ostoba vagy, nem tudsz repülni, túrj békességgel. Másnap délben elfog a pulykaméreg. Megragadom a ketrecet és kiteszem a függőfolyosóra, és kinyitom az ajtaját. Menj, ha akarsz, menj, de nem tudsz repülni, szerencsétlen. Az előszobajtón keresztül nézem, hogyan boldogul. Milyen jó lenne, ha huss, elrepülne. Kitepeg a ketrecből, hosszasan körülnéz, és láthatóan a vaskorlátot figyel, arra akar felrepülni. Összeszedi magát, nekilődül, és talán öt centire a korláttól visszaesik. Megmondtam. Nem tudsz repülni!

Ami ezután következett, lehet, hogy csak egy etológus számára elképesztő, hiszen, amikor nem szakértő hallgatóságnak néhányszor elmeséltem, kicsit csodálkoztak, mi ebben a különös? Hát nem ezt kellett tennie? Hát persze, ha valaki lenne, éppen ezt kéne tegye. Miért is nem hiszem, hogy ő valaki?

Nos, Dodó nem próbált meg még egyszer felrepülni a korlátra, hanem körülnézett, majd szépen visszatípegett a kaliba, és felült az egyik rúdra. Részéről ennyi.

Kezdődött minden előlről, pontosabban folytatódott, ahogyan megszoktuk. Reggel röpgyakorlat, napközben békés üldögélés a rudakon. Ha a tudományomhoz fordulok, azt még meg tudnám magyarázni, nagy nehezen, hogy miért ment vissza a kalitkába. Megriasztotta a kudarc, kereste a megszokott helyet. Egy vad madárnak ilyen nem kéne tenni, a szabadulás a legfontosabb. Mégis fogadjuk el: megszokás, reflexek. Furcsa kis alkalmazkodó masina ez a madár. Az igazán különös, a tudományosan magyarázhatatlan azonban ezután következett: a következő egy hónapban egyetlenegyszer sem kísérelt meg kitörni. Üldögélt békésen, mint aki beletörődött a körülmények változtathatatlanságába. Miért? Minden ismeretem, tudásom azt mondatja velem, hogy másnap, harmadnap megint neki kellene kezdjen, hiszen valamennyire jól van már. Szabadulni kéne! Ugyanolyan vad, mint volt, sőt egyre hevesebben tiltakozik, amikor reggelente

kiveszem a ketrecből, és ami még különösebb: észrevehetően javulni kezd a repülése. Napról napra. De fura, ez még meggyógyul. Egy hónap is eltelik, és már arra gondolok, hogy a szabadban kéne röptetni, amikor egy napfényes reggelen, ahogy belépek a konyhába, Dodó elkezd a kitörést. Verdesi a kalitka oldalát nyugtalanul, kitartóan. Hm. Szóval te is így gondold? No jó, gyerünk család, ma lesz a szabadulás napja. Jön mindenki, Bukfenc és Évi is. Elvisszük arra a helyre, ahol találtuk, a Vár oldalába. Elengedem. Leszáll a földre, tipeg néhányat, majd fel a magasba, hatalmas kört repül, a Lánchídnál fordul, és újra felettünk van. Nézzük és káprázik a szemünk. Jól van és repül! Lenéz ránk, majd gyorsan emelkedve, alig látszik már, elhúzott Pest felé.

Ilyet csak valakik csinálnak. Tudományosan persze semmit se tudok igazolni. De heteket adnék az életemből, ha pontosan ismerhetném, hogy mi zajlott a fejében, amikor úgy döntött, hogy nyugalomban vendégeskedik még egy darabig nálunk.

„Az elaprózott valóságrészek és a túlzottan általánosított, néha megfoghatatlan eszmék között éppen arról a keskeny ösvényről van szó, amelyikben a legemberibben lehet „lépdelni”. Egy-egy ilyen madárkapcsolatban – is! – valami igazán meg van lelve. Valami tényleg megvan.”

Tandori madaraskönyveit nemcsak azért szeretem, mert nagyon jó irodalom, hanem azért, mert nagyon jó tudomány is. A szakmán kívül állók beszédét, írását mindig az leplezi le, hogy a jelenségek leírásai, még az esetleg pontosak is, folyamatosan keverednek a bizonyítatlan elméletekkel. Az amatőr állatmegfigyelő mindig igyekszik beleélni magát a megfigyelt állat lelkivilágába és elképzeli, hogy az mire gondol, hogyan érez. És mivel mi legtöbbször szóképekkel, mondatokkal fejezzük ki gondolatainkat, ezek kerülnek az elméletekbe is, pedig az állatnak nincsen nyelve, nem gondol mondatokat. A nyelv a mienk egyedül. Az állat csak képekben és érzésekben gondolkodhat, ebben biztosak vagyunk. Még a csimpánzokról is kiderült, hogy ugyan gyorsan megtanulnak száz-százötven jelet értelemszerűen használni, de nyelvi képességeik nincsenek. A nyelv jelei, a szavak, nemcsak jeleznek valamit a külvilágból, hanem egymásra is mutatnak, az ember egymillió ilyen jelet sajátít el elképesztő gyorsan gyermekkorában, és az agyában ezekből egy összefüggő hálózat képződik. Gondolataink ennek a hálózatnak kisebb darabjai, jó részét az előző generációtól kaptuk. Az ember nem egyedül néz szembe egy állattal, mögötte ott van a kultúrája, az ősök hosszú sora. Ezért különös valaki az ember.

A tudomány konzervatív, és azt tartja magáról, hogy mindig csak az igazat, a tiszta igazat keresi, s közben nem veszi észre, hogy maga is ideológiák befolyása alatt gondolkodik. A keresztény ideológia ajándéktárgynak tartja az állatokat. Az ember kapta az ő szeretett Istenétől. És miután uralkodhat rajtuk, nyilvánvalóan nem lehetnek olyanok, mint ő. Nincsen például lelkük. Nem valakik. Szolgálatra, vadászatra, feldolgozóra, fogyasztásra való kis fehérjecsomók. Valaki csak ember lehet. Mi erre a bizonyíték? Nem csak azt kellene bizonyítani, hogy valaki van, azt is kell, ha nincsen. Mi lesz, ha egyszer egy robot gondolja majd valakinek magát?

Szétszedjük, mint hibás példányt? Vagy rendelkezünk kell pontos, mindenki által elfogadott eljárással, hogy a lehetséges valakiket a tárgyaktól megkülönböztethessük. Nincsen ilyen eljárásunk. Csak találgatunk. Én például azt gondolom, hogy a valakivé levés az nem minden vagy semmi kérdése. Nem arról van szó, hogy ez a dolog valaki, az meg nem. Lehetnek olyan összetett, bonyolult valakik is, mint mi, de lehetnek sokkal egyszerűbb, egészen apró valakik is, akikben még csak pislákol a valakiság. Néha megjelenik, néha nem. Egyszer Gödön üldögéltem a szobámban, amikor egyik kedves tanítványom rohant hozzám: jöjjön professzor úr, ilyen még biztosan nem látott. Mentem, és tényleg különös dolgot láttam. A fiúnak (ma már a tudományok doktora) egy kis négyzet alakú akváriumba helyezett paradicsomhalat arra kellett megtanítania, hogy csak a rendelkezésére álló tér egyik felében tartózkodjon. Az ilyesmit a tudomány természetesen erőszak alkalmazásával éri el. A tiltott térfelére egy elektromos erőteret létesítettünk, ha oda úszott az állat, akkor enyhe, de azért kellemetlen elektromos csípés érte. A paradicsomhalak néhány próbálkozás után megtanulják, hogy csak a tér egyik fele nyugalmas hely számukra. Az az állat is megtanulta, amely éppen a vizsgálat tárgya volt, de valamiért nagyon különlegesen viselkedett. Az akvárium tér egyik fele ugye elektromos zár alatt van, négy-öt beúszási kísérletből ez világos volt a számára. De tovább érdeklődött. Szép lassan a láthatatlan elektromos fal felé úszott, egészen lelassult és mintegy tapogatva, óvatosan továbbment néhány milliméterrel. Amint megérezte az erőteret, hátrált, de – és ez volt a fantasztikus –, szisztematikusan tapogatta végig a teljes felületet. Centiméterről-centiméterre. Agyának súlya mindössze 10 milligramm. De ebbe a kis csomóba már belefér valaki! Valaki, aki szisztematikusan kutató, feltérképezi a környezetét. Egy halvalakivel nemigen lehet kapcsolatba lépni, gondolhatja mindenki, aki legalább azt elhiszi, hogy ők is valakik. Nos, ez se így van. Volt egy nagy termetű óriás gurámim, Zebulon. Ez a hal vagy 60 centiméter hosszú és 4–5 kilogramm. Növényevő. Indiában tenyésztik, eszik. Néhány példánnyal akartunk megfigyeléseket végezni a Tanszéken, de kiderült, hogy olyan agresszívek egymással, hogy nem lehet. Az utolsó túlélőt, akkor még csak néhány centiméter hosszú volt, megmentettem és hazavittem egy nagy, négyszáz literes akváriumba, ahol azután egész életét, húsát évet töltött. Különös hal volt. Megkülönböztetett bennünket. Engem kedvelt. Ez abból derült ki, hogy egy költözés és lakásfelújítás alkalmával kénytelen voltam szegényt ismét a tanszékre deportálni vagy három hétre, és akkor kiderült, hogy az ott dolgozó munkatársaimtól nem fogadja el az ételt, hiába kínálták a legzamatosabb levelekkel. Elutasította. Professzor úr! Zebulon éhségstrájkol. Rohantam persze. Na lássuk, kínálja meg valaki, messziről nézem. Nem kell neki a levél, megfordul és elmegy. Jövök én, sietve odaúszik, egyenként elveszi és elfogyasztja a felkínált füveket. Újabb próba. Biztosan felismer, csak tőlem fogad el táplálékot. Talán akkor ő is valaki, de ha az, a felismerés csak a kezdete egy kapcsolatnak. Képes-e tudomásul venni, hogy én egészen különböző, másvalaki vagyok? Képes-e jelét adni ennek? Az efféle dolgok bizonyítására kísérlet nincsen, aki ilyen próbálna a tudomány eszközeivel bizonyítani, azt háborodottnak néznék kollégái. Én sem próbáltam, de egyszer véletlenül adódott a bizonyíték, a kapcsolat létezik! Valamiért egy egész napig nem voltam otthon, és Zebulon nem

kapott rendszeren enni. Másnap reggel lelkiismeret-furdalástól gyötörve megyek a legszebb salátalevéllal az akváriumhoz, és nyújtom neki. Mohóságában úgy kapott felé, hogy mindkét ujjam bekapta. Addig nem tudtam, hogy milyen fogai vannak, vastag húsos ajkai voltak, fogak nem látszóttak, de – most kiderült: egészen apró, helyes kis valamik voltak a szájában, leginkább egy durva smirglire emlékeztetett. Szóval bekapta az ujjam, de, és itt jönnek a különös történések – nem szorította meg, hanem azonnal elengedte, és néhány centimétert hátrált. Én realizálva, hogy nincsenek éles fogai, nyugodtan tovább tartottam a két ujjam között a levelet a víz fölé. Zebulon ekkor újra odaúszott, és nagyon finoman, óvatosan, az ujjam alig érintve elvette a levelet, és ezután egész életében mindig óvatosan vette el a leveleket, soha, egyetlenegyszer sem fogta meg az ujjam még egyszer. Különös csoda volt.

Egyáltalán, ha bármi igazi dologgal megpróbálgatunk igazi módon foglalkozni, csodalehetőségeket rejt. S mit nevezünk itt „csodának”? Azt, ami az átlagos hétköznapi érzésünket egy kicsit meghaladja, de gyakorlati haszna van azzal, hogy mégis kapcsolódik ezekhez a hétköznapihoz, segít ezeket a köznapiakat hétről hétre, napról napra valahogy fantáziásabban végigélni; meg hogy rájövünk, semmi sincs elveszve, nem vagyunk „holmi madarakkal” önmagunkba – és e madarakba – bonyolódva, hanem ugyanaz van, ami egykor, a gyerekkorban: nyitva áll valamelyest a világ. A valamelyest: a hivatalosság szava. Teljeset csak amatőrök követelnek.

Valaki ott van, aprólékos figyelem és a kapcsolat kialakul. Először csak egészen apró jelekből lehet rá következtetni, a csodákra várni kell. Az én életemben az igazi nagy csodákat a kutyák hozták el. Sok történetet elmeséltem már, most csak arról lesz szó, hogy a kutyák nagyon magasrendű, összetett valakik, és ennek számtalan jelét adják, ha hajlandóak vagyunk rájuk figyelni, ha kialakult a kapcsolat. Az ember szeret magában azért is gyönyörködni, mert felismerte a halált, az elmúlás keservét. Azt hisszük, hogy erre az állatok nem képesek, elszenvedik, de nem élük át a halálukat. A halált át lehet élni, mert csak addig tart, amíg érezzük, gondoljuk az életet. Amikor megtörténik, vége mindennek, a halálnak is. Az elefántokról is gyanítjuk, hogy tudnak valamit erről. Ha elefántcsontokat találnak, nagyon izgatottak lesznek, sokat trombitálnak és végigtapogatják, majd egymásnak adogatják a csontokat. Mi másért tehetnék. Bizonyosságunk persze nincsen. Sok kutyatörténetet hallottam, ami a gazda haláláról és a kutya viselkedéséről szól, de ezekben a dolgokban csak azt hiszem, ami velem történik meg. Bukfenc szegény már nagyon megvénült, fájtak az ízületei, már nagyon lassan ballagott, kedvetlen öreg lett. Vele és az életvidám Jeromossal nógrádi kertünkben dolgoztam. Évi külföldön a zenekarral, és én az egész hétvégét kint szándékoztam tölteni, a munka miatt, meg azért is, mert a két kutyával egyszerűbb az élet ott kint. Majd hétfő reggel jövünk haza. Vasárnap délből hirtelen,

megfontolás nélkül összepakoltam, a két kutyát az autóba raktam és hazajöttünk. Ma sem értem, hogy miért. Elfogott valami idegesség, mehetnék, végig se gondoltam. Egy óra múlva megérkeztünk a pesti ház elé. Kinyitom az autó ajtaját, hogy Bukfencet lesegítsem az ülésről, mert egyedül már nem tudott leugrani, Bukfenc tápászkodik valahogy, de a két hátsó lába nem engedelmeskedik, viszarogy. Szegény kutya, biztosan elzibbadt a hosszú uton. Többre nem is gyanakodtam. No várj itt meg bennünket, felviszem Jeromost és hozok segítséget, hogy valaki nyissa, csukja majd az ajtókat. Így is történt, Bukfencet ölemben vittem fel a lakásba. Lefektettem egy pokrócra, és akkor már a mellső lábára se tudott ráállni. Ez nem zsibbadás! Vizet gyorsan, lefetyel néhányat. Gyors telefon az állatorvosnak, jöjjön azonnal. Aztán leülök mellé és simogatom, csurognak a könnyeim. Jeromos mellett ül és nyalogatja Bukfencet. Nagyon jól megvoltak mindig. Eltelik egy negyedóra, a kutya egyre mélyebbeket lélegzik, aztán egy utolsót. Elment. Most csak Jeromosról essék szó. Az utolsó lélegzet után felállt és kiment a szobából, ott hagyott egyedül a gyászommal. Ezután körülbelül fél évig nem volt hajlandó ebbe a szobába betenni a lábát, ha mi bejöttünk, megállt a küszöbön, pedig korábban itt szeretett aludni. Másnap telefonáltam Tamásnak, hogy vigyen ki Nógrádra, mert most nem tudok vezetni, és meleg van, el kell temetnem Bukfencet. Jön Tamás. Jeromos imádja Tamást, máskor jövetelét vad örömgatás, ugrálás kíséri. Most csönd van, Jeromos az asztal alatt fekszik, elő sem jön. Lepedőt keresek és betekerem a holttestet. Ha egyébként bármit teszek, Jeromos jön és érdeklődik, mindenben részt kíván venni. Most rá se hederít arra, hogy mit csinálók. Készülődünk, ilyenkor Jeromos élénken érdeklődik, hogy ő jöhet-e. Ha igen, nagy örömujjongás, ha nem, szomorú eloldalgás. Most nem jön, nem kérdez, nem érdeklődik. Csendben fekszik az asztal alatt. Elmegyünk. Még két dolog. Néhány nap múlva érkezik Évi. Amikor a turnékról megjön, Jeromos boldog, ráugrál, ugat hangosan, szaladgál, minden módon kifejezi a viszontlátás örömeit. Most csendben fogadja, halk nyüszítéssel. Hívja és vezeti végig a szobákon keresztül oda, ahol Bukfenc meghalt, a küszöbön megáll, és csak a fejével int, hogy ott bent...

Elkezdjük életünket Bukfenc nélkül. Jeromos jön, örömmel, talán már túl van rajta. Amikor a két kutyával hármásban sétáltunk, néha útelágazásnál megkérdeztem őket: merre? Mindig Bukfenc hozta a döntést. Gondosan körbeszimatolt, és megfelelő mérlegelés után eldöntötte a kívánatos irányt. Jeromos türelmetlenül várta, de mindig kivárta a döntést és aztán szaladt előre. Talán egy hét is elmúlt már, sétálunk kettesben, útelágazás, Jeromost kérdezem: merre? Rám mered és vad, sohasem hallott, keserű ugatásban tör ki. Nem akar választani, nekem kell döntenem. Több hónap is eltelt, amíg rászoktattam, hogy ő döntsön.